

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 21 Nisan/ April 2020 s. 15-38
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut325>
Mainz-Almanya/ Germany

Özgün Makale/ Original Article

|| Geliş Tarihi: 05.02.2019
|| Kabul Tarihi: 18.02.2020

Eski Uygurca Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra'da İkilemeler*

Hendiadyoins In The Old Uyghur Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra

Hasan İSİ**

Öz

Anlamı pekiştirmek, güçlendirmek ya da ilgi çekici hale getirmek için eş anlamlı ya da birbirine zıt iki kavramın bir arada kullanılmasından ileri gelen ikilemeler, Türk dili tarihi açısından sahip olduğu örnekler göz önüne alındığında, metne sunduğu katkılar bakımından gelişkin ve işlenmiş bir dilin varlığını ortaya koymaktadır. Türk dilinin yazılı metinlerle takip edilebildiği çağlarından beri yoğun kullanım sıklığı içerisinde gerek sözlü gerekse de yazılı olarak anlatımın gelişimi ve akışı noktasında pekiştirme ve ahengi sağlama işleviyle bilinen ikilemeler, Eski Uygur Türkçesi döneminin de temel özelliklerinden biridir. Daha çok Budizm ve Manihaizm öğretileri temelinde sahip olunan dinî terminoloji içerisindeki yabancı dinî terimlerin dilde yaygınlaşmasında tercih edilen ikilemeler, dinî terminolojiye sunduğu katkılar açısından incelemeye değer bir dil olayıdır. Bu doğrultuda, Uygur Türklerinin Moğol hâkimiyeti altında oluşturdukları ve temelde Tibet Budizmine dayalı Tantrik Türk Budizmi içerisinde öneme sahip metinlerinden biri olan *Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* bu çalışma ile ikilemeler açısından incelenmiş, eser yoluyla tespit edilen ikileme sayısının 42 olduğu anlaşılmıştır. *Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* yoluyla tespit edilen ikilemeler, bu çalışmada eş anlamlı ikilemeler ve iştikaklı ikilemeler şeklinde 2 başlığa ayrılmış, ayrıca ses ve şekil bilgisi açısından incelenerek *Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* özelinde Eski Uygur Türkçesi döneminin sahip olduğu dilin gelişkin ve işlenmiş olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, İkilemeler, Tantrik Türk Budizmi, Etimoloji ve *Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*.

* Bu çalışma, 2019 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora Programı kapsamında sunulan *Eski Türkçe Tantrik bir metin: Uşnīşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-Türkiye. Elmek: hasanisi21@yahoo.com.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7269-3596>

Abstract

The hendiadyoin that come from using two synonyms or opposite concepts together to reinforce, strengthen or make meaningful, reveal the existence of a developed and processed language in terms of its contributions to the text, considering the examples it has in terms of Turkic language history. Since the times when the Turkic language can be followed with written texts, the hendiadyoins known for their intensification and harmony in the development and flow of expression both verbally and in writing are one of the basic features of the Old Uyghur Turkic period. Preferred hendiadyoins in the spreading of foreign religious terms in the language of religious terminology, which are mostly based on the teachings of Buddhism and Manichaeism, is a language event worth examining in terms of its contributions to religious terminology. In this regard, *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra*, which is one of the important texts of Uyghur Turks under Mongolian rule and basically in Tantric Turkish Buddhism based on Tibetan Buddhism, was examined in terms of hendiadyoins, and it was understood that the number of hendiadyoins determined by the work was 42. The hendiadyoin determined by *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra* are divided into 2 titles in the form of synonyms and cognate hendiadyoins in this study, and by examining in terms of phonetics and morphology, it is tried to show that the language of the Old Uyghur Turkic period is developed and processed in *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra*.

Keywords: Old Uyghur Turkic, Hendiadyoins, Tantric Turkish Buddhism, Etymology and *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra*.

Giriş

Anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek amacıyla aynı anlamlı ya da zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanılması ile oluşan ikilemeler, Türk dili tarihi açısından zengin örneklere sahiptir. Türk dilinin yazılı olarak takip edilebildiği Orhon Türkçesi metinlerinden itibaren izi sürülen ikilemeler, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de yoğun kullanım sıklığına sahip ifade biçimlerinden biridir. Başta Budizm ve Maniheizm olmak üzere, benimsenen dinlere ait öğretilerin halka aktarılmasında öneme sahip olan ikilemeler, hem ilgili metnin anlatım gücünü pekiştirme ve ahengi sağlama amacı hem de Eski Uygur Türkçesine Soğdca, Toharca ve Çince gibi dillerden aktarılan dinî terimlerin Türk dilinde tutulması adına Türkçe sözcüklerle bir arada kullanılarak ilgili öğretilerin anlaşılmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

Bu doğrultuda bu çalışma, Tantrik Türk Budizmi içerisinde yer alan sahip olduğu dil içi ve dil dışı (Blok baskı tekniği) ölçütler temelinde 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra* adlı metnin Eski Uygur Türkçesine dayalı çevirisinde yer alan ikilemelere dayanmaktadır. Eş anlamlı ikilemeler ve iştikaklı ikilemeler şeklinde iki başlığa ayrılan ikileme kullanımlarının gösterildiği bu çalışmada, öncelikle metinde tespit edilen 42 ikileme ifadesine ve geçtiği satıra yer verilerek ilgili ikileme türünün önce anlamına devamında da ikilemeyi oluşturan sözcüklerin ses ve şekil bilgisi açısından ele alınışı hedeflenmiştir. Bu yönüyle, çalışma içerisinde yer alan ikili çiftler, kökenbilgisel açıdan değerlendirmeye tabi tutulmaya çalışılarak Tibet Budizmine dayalı *Uşñısa Vijayā Dhārañi Sūtra* özelinde Eski, Uygur Türkçesi döneminin sahip olduğu gelişkin dil ortaya konmak istenmiştir.

1. Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler

Türk dilinin en eski dönemlerinden beri görülen ve bugün de Türkiye Türkçesinde güçlü bir eğilim olarak beliren ikilemeler, ifade gücü yüksek olan ve somut kavramlar aracılığıyla ilginç imgeler yaratarak bir durumu ya da bir niteliği aktarmalarla ortaya koyan anlatım biçimidir (Aksan, 2011: 67). Korkmaz, ikilemeleri,

aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu (2010: 123) olarak tanımlanmaktadır. İkilemeler, Osmanlıcada *atf-ı tefsiri*; Fransızcada *redoublement, hendiadyoin*; İngilizcede *reduplication, dual hendiadyoin*; Almancada *Verdoppelung, Zwillingsformen, Hendiadyoin* terimleriyle karşılır (Hatiboğlu, 1981: 9). İkilemeler, yapılarına göre aynı kelimenin tekrarı (*yavaş yavaş*), eş anlamlı kelimelerin tekrarı (*saçma sapan*), karşıt anlamlı kelimelerin tekrarı (*aşağı yukarı*) ve eklemeli yapıların tekrardan (*ev mev, kötü mötü*) oluşmaktadır (Topaloğlu, 2019: 78). Dilde kullanılan ikilemeler, anlamı güçlendirmek, pekiştirmek için, çağrışıma dayanan psikolojik olayın dilimizdeki görüntüsüdür. Anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, kavramı genişletmek, zenginleştirmek amacıyla her yerde, her türlü tekrara ya da yineleme sanatına demek olan ikilemeler (Hatiboğlu, 1981: 25), anlatımda tekrar ve ahenkle öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. İkilemelerin en önemli özelliği, sözcüklerin tekrarı ve bu tekrardan oluşan ahenktir. Ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana kullanılışı hem anlamı pekiştirir hem de ahengi artırır (Hengirmen, 1999: 208).

İkilemeler, Eski Uygur Türkçesinin en önemli özelliklerinden biridir. Eski Uygur Türkçesi döneminde, yabancı dillerin Türkçeye etkisi artmaya başlamıştır. İkilemeden vazgeçmeyen Türkler, bu dönemde, Uygurca sözcüklerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı sözcükleri de yan yana getirerek ikileme biçiminde kullanmaya başlamışlardır (Hatiboğlu, 1981: 61, 62). Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler konusu ilk defa Uygurca'da Hendiadyoinler başlığıyla Saadet Çağatay tarafından Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin yayımladığı Yıllık Araştırmalar Dergisi'nin (1940-1941) I. sayısında yayımlanmıştır. Sırasıyla Şen (2002) ve Can'ın (2010) lisansüstü çalışmalarıyla bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Konuya Budist ve Manihaist terimler açısından değinen Bozok, Eski Uygur Türkçesi dönemi ikilemelerinin genel özelliklerini göstererek ikilemelerin Budist ve Manihaist öğretileri yansıtan dinî terimlerin yaygınlaşması adına kullanıldığını belirtmektedir. Bozok, "Yeni girilen dinin öğretilerini anlatan metinleri etkili kılma, ifade gücünü artırma, daha iyi anlaşılmasını sağlama gibi gayretler, ikilemelerin bağlamda üstlendiği işlevlerle örtüşür. Çünkü ikilemelerin ağırlıklı olarak dinî içerikli metinlerden tespit edildiği görülebilir." (2018, 42) açıklamasıyla Eski Uygur Türkçesi ikilemelerinin dinsel kabulü gerçekleştirip dinin öğretilerini yaymak ve daha çok insana ulaşabilmek amacıyla metnin daha iyi anlaşılmasına bağlı olarak duyulan endişeden ileri geldiğini belirtmiştir (2018, 42). Böler, ikilemelerin eskiliği noktasında değerlendirmelerde bulunarak ikilemelerin Türk dilinin çok eski dönemlerinden bu yana kullanıldığını ve devamında ikilemelerin bu şekilde erken tarihlerdeki yoğun kullanım oranından hareketle, ikilemelerin Türk yazı dilinin VIII. yüzyıldan daha gerilere götürülmesi düşüncesini destekleyen özelliklerden biri olduğunu belirtmektedir (Böler, 2010: 59).

Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

1. Çağatay, Saadet, (1944). Uygurcada Hendiadyoinler, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yıllık Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 1, 1940-1941: 97-144.
2. Ölmez, M. (1998). Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları* 8, 35-47.

3. Schilling, U. (2001). Zur Bildung und Bedeutung von Paarformeln im Alttürkischen, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 153-170.
4. Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Böler, T. (2010). Caştani Bey Hikâyesindeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 42(2010-1), 33-60.
6. Can, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. Yıldız, H. (2012). Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi-İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Geçiş Kavramları, *İstanbul Kültür Üniversitesi, IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2012)* 27 - 28 Ağustos 2012 BİLDİRİLER, 141-155.
8. Bozok, E. (2012). *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
9. Yıldız, H. (2013). Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar, *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (465-482). Ed. Bülent Gül, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
10. Ağca, F. (2015a). Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine, *Türkbilig*, 2015/30, 201-221.
11. Ağca, F. (2015b). Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine, *Alkış Bitigi Kemal Eraslan Armağanı* içinde (17-30), Ed. Bülent Gül, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
12. Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerine. *Belleten* 2017, 65 - 2, 243-311.
13. İsi, H. (2018). Eski Uygur Türkçesinde "Kut Kıv" İkilemesinde Geçen "Kıv" Sözcüğünün Tarihi Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/15, 32-53.
14. Bozok, E. (2018). Eski Uygur Türkçesinde arıg turug, arıg silig ve arıg süzük İkilemeleri Üzerine. *Türkbilig*, 2018/36: 41-46.
15. Ölmez, M. ve Aris, G. (2019). Eski Uygurca Ölüler Kitabı'ndaki İkilemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 67 (Haziran), 39-64.

2. Eski Uygurca Uşñıŝa Vijayā Dhārañī Sūtra'da İkilemeler

2.1. Uşñıŝa Vijayā Dhārañī Sūtra Hakkında Bilgi

Dhārañī metinleri arasında açık ara en popüler eser, "Buda Tacının Mükemmel Dhārañī"si *Uşñıŝa Vijayā Dhārañī* gelmektedir. Bu dhārañī'nin başarısı, Sukhāvati'de yeniden doğma ve kötülüklerden kurtarma sözü veren yöne sahip olmasından ileri gelmektedir. *Uşñıŝa Vijayā Dhārañī* ve diğer dhārañī'lere olan eğilim, büyük topluluklara yeniden doğum vaadinden ileri gelmektedir (Orzech vd., 2011: 371-373). Orijinali Sanskritçe olan versiyon dışında Çince, Tibetçe ve Moğolca gibi dillerde varyantları

bulunan Tibet Budizmine ait bu metnin Eski Uygur Türkçesine ait çevirisi, 14. yüzyılın ilk yarısına aittir. Murtuk'ta bulunan Brahmi harfli Uygur metinleri arasında "Tüm kötülükleri ve çaresizliği ortadan kaldıran *Uşñışavijayā* adlı Tanrıçanın Tantrik *Dhārañi*"si olarak bilinen bu eser, Berlin'de Ethnological Museum'da bulunur. Blok baskı stili ile oluşturulan bu eserin yazmaları, F.W.K Müller tarafından belirlenip U II'de yayımlanmıştır (Elverskog, 1997: 121). Eser, serbest çeviriyle Eski Uygur Türkçesine aktarılmıştır (Yakup ve Knüppel, 2007: 25). Metin, Turfan Sammlung'da sekiz blok baskı yazmadan oluşur. Eser, muhtemelen Tibetçe ya da Tibetçeye dayalı bir versiyondan Eski Uygur Türkçesine aktarılmıştır. Metin, Tibetçe ile uygunluk gösterse de eserin Çince'den çevrildiğine dair görüş, Semih Tezcan tarafından dile getirilmiştir. Tezcan, "Uigurica II, 27-50'de Çince'den çevrilmiş böyle bir metin bulunmaktadır, bir kalıpbaskı parçasıdır." (2001: 298) açıklamasıyla metnin Çince'den Eski Uygur Türkçesine aktarıldığını düşünmektedir. Lokesh Chandra'ya göre (1980: 126), eserin en eski versiyonu olan Sanskritçesi Japonya'da korunmaktadır. Lessing ve Wayman (1978: 115) metnin Tibetçede beş tercümesinin olduğunu belirtmektedir. Eser, cehennem, hayvan ve hayaletler gibi üç kötü yoldan yeniden doğumu sakınan, aile ve imparatorluğun uzun ömürlüğü oluşunu sağlayan amaçlara sahiptir (Castro, 2015: 7). Eserin konusuna bakıldığında *Uşñışavijayā*, lotus çiçeği üzerindeki otuz üç tanrının on altıncısı olarak görülmektedir (Lessing ve Wayman, 1978: 28). Bu eser, "Otuz Üç Tanrı" cennetindeki *Bhagavat* tarafından anlatılmıştır. *Devaputra* Susthita'nın bir hafta içerisinde öleceği, köpek, domuz ve diğer varlıklar formunda yedi yaşam biçimini yaşayıp sonradan *Avici* cehennemde doğacağı metinde anlatılmaktadır. *Devaputra*, Tanrı Indra'ya derdini anlatsa da gerekli yardımı sağlayamayan *Indra*, olaya *Bhagavat*'ı dâhil etmektedir. *Bhagavat*'ın başındaki çıkıntıdan bir ışık yayılarak *dhārañi* sesi işitilir. Devamında *Devaputra* altı gün içinde, bu *dhārañi* uygulamalarını gerçekleştirip tüm kötü karmalardan kurtularak kötü kaderden uzaklaşıp yeniden doğuma uğrayacaktır (1978: 115).

2.2. Metinde Geçen İkilemeler

Metinde yoğun sıklık dairesi içerisinde kullanımları görülen ikili çiftlerin varlığı, sahip olunan dilin gelişkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ağırlıklı olarak eş anlamlılık içerisinde bulunan sözlerin bir arada kullanıldığı ikilemeler dışında, aynı kökten türemiş sözlerin de ikilemeler oluşturması, metnin sahip olduğu metafizik bilincin yansıtılmasında önemlidir. Çünkü ikilemeler yoluyla yapılan söz tekrarları Tantrik Budizmin Budist inanırlarca uygulanmasını etkin kılmaktadır.

2.2.1. Eş Anlamlı İkilemeler

1. adın- muḩad- "üzülüp sıkılmak"

UV 52-53: ol savın aşıdip artırñü adını muḩadu ... "Bu sözü işitip son derece üzülüp sıkılarak" (İsi, 2019: 149).

İkileme U II'de "... sehr verändert (?) und geängstigt..." (1911: 31) olarak geçip "... hayran kalıp şaşırıp..." anlamına gelmektedir. Ölmez (2017: 249) ve Şen (2002: 11) ikilemeyi *adın-muḩad-* "hayrete düşmek, şaşırarak" şeklinde vermektedir. Clauson (EDPT, 1972: 61) ikilemeyi oluşturan sözcüklerden *adın-* fiilinin "hayret etmek, şaşmak" anlamında olduğunu belirtip kelimenin *adın- muḩad-* olarak ikileme görevinde kullanıldığından bahseder. Clauson *adın-* fiilini, **ad-* fiiline götürmektedir. Caferoğlu

kelimeyi “değişmek, başkalaşmak, ayrılmak; taaccüp etmek, hayret etmek, şaşmak” (2011: 4) anlamlarında vermektedir. Röhrborn kelimeyi “şaşırmak, hayret etmek” (UW, 1977: 51) anlamlarında verip sözcüğe dair *bo savlarıĝ ešidip ol törötä yıĝılmıš kamaĝ kišilär adıntılar muḡaddılar* örneğini vererek sözcüğün bu anlam ve kullanımında yoğun olduğunu göstermektedir. İkilemeyi oluşturan diğer sözcük, *muḡad-* “acı duymak, kederlenmek, şaşırma” fiili ise (2011: 132) Clauson'da *buḡad-* “üzülmek, sıkıntılı olmak” (EDPT, 1972: 350) anlamında olup sözcüğün genellikle *adın-* fiili ile ikileme olarak kullanıldığı görülmektedir. Sözcük *muḡa-* biçimi ile söz sonunda *d>δ>y* gelişimini yaşayıp Çağatay ve Kıpçak dönemlerinde *muḡay-* şekline sahiptir. Divân'da ise sözcük *muḡadh-* “bunalmak” (DLT Dizin, 2013: 415) biçimindedir.

2. al altaĝ “çare, yöntem”

UV 311-312: anta bo darniniḡ yaḡı osuĝı alı altaĝı üzä.. “Bu dhāraṇī'nin yolu ve yöntemi üzerine...” (İsi, 2019: 181).

İfadeye U II'de “Mittel und Kunstgriff” (1911: 48) karşılığı verilmiştir. İkilemeyi Şen (2002: 19) *al altaĝ* “hile, yalan, hüner” ve Ölmez (2017: 250) *al altaĝ* “alet, araç, vasıta, usûl, yöntem” olarak verir. TT III'te *altaĝ* sözcüğünün, *alta-* şeklinde; *-ta-*, *-da-* isimden fiil yapan ekten türemiştir (1930: 76). *İştikaklı ikileme* olarak görülen bu oluşum içerisinde yer alan *al* sözcüğü, Clauson'da “bir şeyi yapmada kullanılan metot, yol, yordam” (EDPT, 1972: 120) olarak geçer. Clauson, sözcüğün temelde nötr bir kelime olduğunu ve sonradan gayri resmi yöntemler uygulayarak bir şeyi gerçekleştirme anlamı kazandığını belirtir. Sözcük, gayri resmi olarak bu anlamda “hile” anlamına gelişip erken dönemlerde *al çeviş* ya da *al altaĝ* (1972: 120) olarak ikileme görevinde kullanılmaktadır. *al* sözcüğünden türemiş *altaĝ* kelimesi ise, *alta-* fiiline götürülüp sözcüğün temelde “yol, yöntem” (1972: 130) anlamında olduğu ve sonradan “hile hurda” anlamına geçtiği görülmektedir. Erdal (OTWF, 1991: 455) *alta-* “aldatmak, kandırmak” fiilini “yol, yöntem; hile” anlamlarına gelen *al* sözcüğünden getirmektedir. Erdal (1991: 179) *altaĝ* kelimesini *alta-* fiili üzerine gelen fiilden isim *-(X)g* eki ile açıklamaktadır. Hamilton'a göre, *al* sözcüğü “araç, hile, savaş oyunu, çıkar yol, dolap” (2011: 132) anlamlarına gelmektedir.

3. arıĝ süzök “saf ve temiz”

UV 144-147 yana ymä inçä k(a)ltı: çambunat altun inçip ärtiḡü kkirsiz tapçasız ärtiḡü arıĝ süzök ärtiḡü amrançıĝ ärtiḡü säviglig ärür (İsi, 2019: 163) “Yine bu *Jambunāda* mücevheri gibi son derece temiz (kirsiz passız), pāk ve sevimidir.”: İfadeye U II'de “Weiter auch so wie das Jambūnada-gold so sehr fleckenlos, *weich, sehr rein und lauter, sehr beliebt und sehr lieblich ist.” (1911: 36) karşılığı verilmiştir. Burada *ärür* yapısıyla oluşan dört cümle vardır:

- ärtiḡü kkirsiz tapçasız ärür* “son derece kirsiz ve passızdır.”
- ärtiḡü arıĝ süzök ärür* “son derece saf ve temizdir.”
- ärtiḡü amrançıĝ ärür* “son derece hoş ve sevimidir.”
- ärtiḡü säviglig ärür* “son derece sevimidir.”

Cümleyi oluşturan *kkirsiz tapçasız* “kirsiz, temiz, arı” (Ölmez, 2017: 273) ve *arığ süzök* “saf, temiz, şeffaf, berrak” (2017: 272) ifadelerinin ikileme olarak kullanıldığı görülmektedir.

4. asıgılığ tusuluğ “faydalı ve yararlı”

UV 130: uluğ asıgılığ tusuluğ ärür “... çok faydalı ve yararlıdır.” (İsi, 2019, 161).

Ölmez ikilemeyi *asıgılığ tusoluğ* “faydalı, yararlı” (2017: 253) ve Şen *asıgılığ tusuluğ* “faydalı, yararlı” (2002: 38) olarak okur. Clauson’da ikilemeyi oluşturan *asıgılığ* sözcüğü, *asığ* sözcüğüne götürülüp “fayda, yarar, avantaj” (EDPT, 1972: 244) olarak gösterilmektedir. Aynı şekilde, *tusuluğ* sözcüğü ise *tusu* “fayda, yarar” (1972: 555) isminden türetilmiştir.

5. asıgılık mənilik “fayda ve selamet” (91/1)

UV 90-93: çampudiviptaki tnl(ı)ğların asıgılığ məniliği üçün bo darni birlä mudurnı tutuzur m(ä)n “Jambudvīpa’daki canlıların fayda ve selameti için bu dhāraṇī ile mudrā’yı tutuyorum.” (İsi, 2019, 156).

İfadeye U II’de “Seligkeit” (1911: 34) karşılığı verilmiştir. Clauson *mäni* sözcüğünün yazıtlarda *beni* şeklinde olduğunu belirtip kelimenin “mutluluk, saadet” anlamına geldiğini göstermektedir. *asığ* ve *mäni* isimleri üzerine gelen biçimbirimin isimden isim yapan +lXk eki olduğu görülmektedir. Ek, soyut ve somut isimler yapmaktadır. Sözcüğün “mutluluk” anlamına geldiği görülmektedir. Erdal, sözcüğün *mäni+lä-* “mutlu olmak, iyi vakit geçirmek” (OTWF, 1991: 433) ve *mäni+lä-t-* “birini mutlu etmek” (1991: 766) gibi türevlerinin olduğunu belirtmektedir. Hamilton (2011: 201) sözcüğün isimden sıfat yapan biçimine yer vererek kelimenin *mäni+lig* “mutlu, çok memnun” anlamlarında olduğunu gösterir. Gabain ise (ETG, 2007: 45) sözcüğün “mut, saadet” anlamlarında *mäniğü* ifadesiyle “mutluluk” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

6. kutluğ kıvılığ “kutlu ve saadetli”

UV 130-131: kutluğ kıvılığ atlığ mañallığ ärür “Kutlu ve saadetlidir.” (İsi, 2019: 161).

Orhon Türkçesinde tanıklanamayan ancak Eski Uygur Türkçesinde *kut kıv* ikilemesinde tanıklanan *kıv* sözcüğünün isim kategorisi içerisinde müstakil bir kullanımı söz konusu değildir. *Kut* “ikbal, devlet, saadet” sözcüğü ile eş/yakın anlam içerisinde birlikte kullanılan bu sözcüğün fiil kategorisi içerisinde *kıwad-* “mesut etmek” şeklinde müstakil kullanımı Gabain’den tanıklanmaktadır (İsi, 2018: 49).

7. atlığ mañallığ “kutlu ve saadetli”

UV 130-131: kutluğ kıvılığ atlığ mañallığ ärür “Kutlu ve saadetlidir.” (İsi, 2019: 161)

Araç, terim için “buradaki at mangal tabiri şimdiye kadar türk. at (“isim, şöhret” v.b.) ile skr. mangala (“saadet, iyi niyet, dua” v.b.; TTT X) sözlerinden ibaret olarak kabul edilmiştir; bugün Türkçede kullanılan “Tanrının yardımı ile, iyi saatlerde, muvaffakiyetle” v.b. gibi, bir iyi niyetin tahakkuku arzusunu ifade etmiş olmalıdır.” (ETŞ, 2007: 360) açıklamasını yapmaktadır. Sözcük hakkında Zieme (2018: 1), Drei altuigurische Triratna-Vergleiche und ein Lopreis adlı makalesinde değerlendirmelerde

bulunur. Tamlama genellikle, üç mücevherden biri *at mañal* şeklinde adlandırılır. Terimin farklı yazımları da bulunmaktadır. Her iki sözcük de birlikte yazılır *admañgal*, **Skr.** *mañgala* “şans, talih” belki de “nimet” olarak da görülür. Röhrborn’de ise ifade, *at mañkal* “şan, şöhret, talih” (UW, 1977: 251) olarak geçer. (2018: 2). Ayrıca, Eski Uygurcada bu ifade ile eş anlamlı *kutluğ kıvliğ* ikilemesi de söz konusudur (TT III 1930: 78).

8. ayamak ağırlamak “saygı duyma”

UV 188: ayamak ağırlamak tapınmak udunmak kılıp ... “saygı gösterme, ağırlama, hizmet etme ve tapınmayı gerçekleştirip” (İsi, 2019: 167).

Ölmez ikilemeyi *aya- ağırla-* “saygı göstermek, hürmet etmek” (2017: 254) ve Şen *aya- ağırla-* “saygı göstermek” (2002: 44) olarak gösterir. *ayamak* mastarını oluşturan *aya-* eylemi, Clauson’da temelde “birine hak ettiği gibi saygıyla davranmak” anlamındadır. Sözcük, Türkmençe ve Anadolu ağızlarında bir dizi yanlış anlamla farklı anlamlara ulaşmıştır (EDPT, 1972: 267). *ağırlamak* mastarını oluşturan *ağırla-* eylemi ise, temelde “birine saygı ve hürmetle davranmak” anlamındadır. Eski Uygur Türkçesi döneminde genellikle *aya- ağırla-* ifadesiyle ikileme olarak görülen bu eylem, *ağır* isminden türemiştir (1972: 94).

9. bul- tap- “bulmak, elde etmek”

UV 125-217: nomluğ oronka tągginçä munuñ ikin arasınca arığ tuğum azunluğ bulmakı tapmakı bolur “Öğreti makamına ulaşınca bu ikisi arasında saf doğum ülkesinde varlık biçimi bulacaklar” (İsi, 2019: 160).

Ölmez ikilemeyi *bul- tap-* “bulmak, elde etmek” (2017: 258) ve Şen *bul- tap-* “bulup elde etmek” (2002: 75) olarak gösterir. Clauson’da ikilemeyi oluşturan *tap-* eylemi, “bulmak” anlamında gösterilip Oğuz Türkçesinde *bul-* fiilinin daha sık kullanıma sahip olduğu belirtilmiştir (EDPT, 1972: 435).

10. buž- artat- “bozmak, yıkmak”

UV 77-78: örtüg tıdığlarığ alku ämgäklig tuğumlarığ buždaçı artatdaçı “Günahları, acılı doğumları yok edecek, ortadan kaldıracak” (İsi, 2019: 154).

Ölmez ikilemeyi *buz- artat-* “bozmak, tahrip etmek” (2017: 259) ve Şen *boz- artat-* “bozup tahrip etmek” (2002: 71) olarak okur. Clauson’da ikilemeyi oluşturan *artat-* eylemi, “zarar vermek, bozmak” anlamı *arta-* eylemine götürülür.

11. etig tümäg “süs ve hazırlık”

UV 190-192: tütsüg hualıg psak türtünü silip tuğ uçruğ töpö tartıgta ulatı etig tümäglär üzä “Çeşitli sunular içeren çiçek çelengi, parfümler, tütsüler, (büyük başlıklı bayraklar ve değerli taşlarla donatılmış gölgelikler, değerli taşlardan yapılmış kolyelerle) bu dhārañi’yi süslerse,” (İsi, 2019, 167).

İkilemeye U II’de “Schmuckgehängen” (1911: 40) karşılığı verilmiştir. Ölmez ikilemeyi *etig tümeg* “hazırlık, hazırlama, düzenleme” (2017: 266) olarak verir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *etig* kelimesi Clauson’da *ét-* (EDPT, 1972: 50) fiiline götürülür. Uygurcada sözcük “süs” anlamındadır. Sözcüğün bu ikileme dışında *yaratığ* kelimesi ile de ikileme olarak kullanımı söz konusudur. Gabain sözcüğü “yapma, kurma, teşebbüs, süs, tezyin” (ETG, 2007: 276) şeklinde anlamlandırır. Erdal (OTWF, 1991: 211) ikilemeyi oluşturan *tümäg* sözcüğünü *timä-g* biçiminde verir. *tümäg* sözcüğü, *etig* olmadan sadece

ârdini tümâgliğ örneğinde görünür. Erdal, *etig tümäg* örneğinde olduğu gibi *et-* ve *timä-*; *etin-* ve *timän-* biçimlerinin paralel olduğunu ifade eder. Bu açıdan ikileme “hazırlanan süsler” anlamına gelmektedir. Tezcan (BT III, 1974: 37) sözcüğü *tümäk* şeklinde verip kelimenin *tümä-* “süslemek” sözcüğünden geldiğini belirtir. Sözcüğün diğer yandan *timä-* ya da *temä-* şeklinde “hazırlamak” anlamı da söz konusudur. Bu anlamı *edär tümäyür* “hazırlar” örneğiyle görürüz. Tezcan (1974: 49) *etig* sözcüğünü “seçilmiş, mükemmel süsler” olarak anlamlandırmaktadır. Arat ikileme için “bunlardan *itig* <*it-i-g* “süs, nizam” v.b. eski metinlerde çok tesadüf edilen ve mana bakımından iyi anlaşılabilir bir sözdür. Kullanılışına göre, *tümek* veya *tümeg* sözü de *itig* sözüne yakın veya onun aynı olan bir mana ifade etmiş olmalıdır. Kelime **tü-m-ek/g* şeklinde tasavvur edilmekle beraber, bunu teyit edecek malzeme henüz elimizde yoktur.” (ETSŞ, 2007: 381) açıklamasını yapmaktadır.

12. ev- tay- “acele edip telaşa düşmek”

UV 23-25: korkup ürküp bälünläp tüü tüpläri yokaru turup evä taya tavrano ... “Korkup, ürküp son derece endişelenerek telaşa düşüp...” (İsi, 2019: 146).

İfade U II’de “...zitternd und bebend...” (1911: 29) olarak “titreyip acele ederek” anlamındadır. İkileme, Müller tarafından U II’de *ıya taya* olarak okunsa da Ölmez (2017: 266) kelimenin BT XXXVII’de *ıy-* yerine *év-* olarak okunduğunu belirtmektedir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *ev-* “acele etmek” (EDPT, 1972: 4) ve *tay-* fiili ise “kaymak” (EDPT, 1972: 567) anlamlarındadır. Budist bir terim olarak *Skr. cyūta* “batmış olmak” terimine karşılık gelen bu ifade varlığın düşük formda yeniden doğuşunu ifade etmektedir. Divân’da da yer alan bu sözcük, aynı şekilde “kaymak” (DLT Dizin, 2013: 589) anlamına gelmektedir. Tekin, ikilemeyi *iye taya* olarak okuyup “ıya taya Çincesinde “neşesiz” anlamındadır. U II’de *ıya taya* olarak görülen sözcüğün Çincesinde “korcu ile” anlamı söz konusudur. Buna göre *ıya taya* “neşenin kaybolup, korkunun hakim olduğu” bir durum anlamına gelir.” (1976: 300) açıklamasını yapmaktadır. Ayrıca, Erdal *tay-* “kaymak” fiili ile ilişkili *tay-it-* “kaydırmak” (OTWF, 1991: 787) ve *tay-gan* “tazi” (1991: 88) sözcüklerinden bahsetmektedir.

13. ig kām “hastalık”

UV 232-234 birök uluğ ig kām üzä tutulup otaçılar üzä adırtlanıp tıdmuş kodmuş ärsär “Şayet kimler ağır hastalığa tutulup doktorlar tarafından kontrol edilip hareketleri kısıtlanmış ise...” (İsi, 2019: 173).

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *ig* kelimesi Clauson’da “hastalık, felaket” anlamlarında olup erken dönemlerde Uygurcada ikileme olarak görülmektedir. Sözcük, *And. ig/iy* biçimlerinde yaşamaktadır (EDPT, 1972: 99). Divân’da sözcük, “hastalık” (DLT Dizin, 2013: 226) anlamındadır. Erdal, *ig* sözcüğünden türemiş *ig+lä-* yapısına değinerek ifadenin “hastalığa yakalanmak” (OTWF, 1991: 437) anlamına geldiğini belirtir. İkilemeyi oluşturan *kām* sözcüğü ise, “hastalık” (1972: 720) anlamındaki *kegen* sözcüğü gibi, *ig* kelimesiyle ikileme olarak kullanılmıştır. Sözcük, Divân’da “hastalık” (DLT Dizin, 2013: 298-299) anlamında olup *kemle-* “kötülemek, hastalamak” gibi türeve de sahiptir. Erdal, ayrıca sözcüğün *kämlän-* “hastalı yakalanmak” (1991: 513) karşılığına da yer vermektedir. Metinde ayrıca *ig kām üzä tutul-* “hastalığa yakalanmak” ifadesinin deyim görevinde kullanıldığı görülmektedir.

14. irinç çığay bol- “zavallılaşmak, fakirleşmek”

UV 20: irinç çığay bolup toga tǵlúk ymä bolğay tep “Zavallılaşıp kör ve hastalıklı olacak.” (İsi, 2019, 145).

İkileme U II’de “bejammernswert und arm sein” (1911: 29) ifadesine karşılık gelip “zayıf ve perişan hale gelmek” anlamına sahiptir. İkileme Uygur Türkçesinde *irinç çığay* “zavallı” (Şen 2002: 125) ve *ërinç çığay* “yoksul, zavallı” (Ölmez 2017: 265) olarak görülür. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *irinç* (EDPT, 1972: 234), Clauson’da “berbat, mutsuz ve perişan” anlamlarında *irin-* fiiline götürülür. Sözcük, Mani metinlerinde *irinç boldılar* “perişan, zavallı oldular” ve *irinç kişi oğlu* “zavallı insanoğlu” gibi örneklerde “zayıf, perişan ve mutsuz” anlamları ile tanıklanır. Budist metinlerde de aynı gelişimi sürdüren sözcüğün ikileme olarak genellikle *çığay* sözcüğü ile kullanıldığı görülür. “Fakir, umutsuz, talihsiz” anlamında ise yine yazıtlarda *çığay* sözcüğü (1972: 408) görülür. Arat sözcük için “sözcük sıfat olarak “bedbaht, zavallı, cefakâr, günahkâr, acıklı, sefil, miskin, yerecek durumda bulunan” v.b. ve isim olarak bu manaların isim şekillerini ifade için kullanıldığı görülmektedir.” (ETŞ, 2007: 315) açıklamasını yapmaktadır. Gabain (ETG, 2007: 39) kelimedede görülen *n>y* değişimi için ağız özelliği tanımında bulunarak *çığany>çığay* gelişimi ile beraber *anyığ>anığ, ayığ; +kinya>kına,+kıya* vb. gelişimlerini göstermektedir. Divân’da sözcük *çığan* “fakir, yoksul. Arguca” ve *çığay* “fakir, yoksul” (DLT Dizin, 2013: 145) olarak yer alır. Räsänän’de sözcük, *çyğan* “fakir, berbat”, **Uyg.** *çyğan, çyğaj; Otü.* *çyğan; Kıp.* *çyğan* (VEWT, 1969: 107) şeklinde kullanımlara sahiptir.

15. kınmak katıglanmak “isteme”

UV 270-272 turkaru kınmak katıglanmak tükällig bolup uluğ nirvanıg bulmakı bolur “durmadan isteyip arzulayarak *nirvānaya* ulaşması gerçekleşecek.” (İsi, 2019: 177).

İfadeye U II’de “beständig wird er im Festwerden und Erstarcken vollkommen sein und das große nirvāna erlangen” (1911: 46) karşılığı verilmiştir. Clauson’da bu ifade (EDPT, 1972: 632) *kınmak* madde başında “durmadan arzulayıp dayanarak nirvāna’ya ulaşmaya can atmak” anlamında görülmektedir.

16. kkirsiz tapçasız “saf ve temiz”

UV 145: inçip ärtinü kkirsiz tapçasız ... “Son derece temiz ve saftır...” (İsi, 2019: 162).

Ölmez ikilemeyi *kkirsiz tapçasız* “kkirsiz, temiz, arı” (2017: 273) olarak gösterir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *tapçasız* ifadesi, Clauson’da hapaks olarak gösterilip “zarar görmemiş, sağlam” (EDPT, 1972: 437) olarak anlamlandırılmıştır.

17. kolti nayut “sonsuz sayı”

UV 296-298: kolti nayut yüz [...] säkiz on säkiz gañ ögüztäki kum sanınça “Gañ Nehrinin sonsuz sayıdaki (88 milyon kadar ki) kum tanesi kadar...” (İsi, 2019: 179).

kolti <Skr. *koti* (BTXX, 2000: 166): Sözcük, **Skr.** *koti* ve **Çin.** 俱胝 şeklindedir. Terim 億100, 000 ya 100 laksa olarak “yüz milyon” anlamındadır (SH, 1937: 261). Arat terimi “kolti<Skr. *koti* (*korti*) “10 milyon, pek çok, hudutsuz” (ETŞ, 2007: 345) olarak açıklar. *Koti* sözcüğünü “on milyon, yüz milyon” gibi tanımlayan çeşitli açıklamalar vardır. Budist sūtralarda terim, genellikle zamanın veya mekânın ulaşılmaz ve tahmin edilemez şekilde genişliğini anlatan astronomik bir sayı olarak görülür (Gakkai 2002, *koti* maddesi).

nayut <Skr. *nayuta* (BTXXV, 2007: 390) : **Skr.** *nayuta* sözcüğü ile karşılanan terim, **Çin.** 那由他 *nayuta* “bir sayı, 100,000, bir milyon, ya da on milyon” anlamına gelmektedir (SH, 1937: 247). Arat, kelime için “nayut <Skr. *nayuta*, büyük bir sayı olup, eskiden umumiyetle 100.000.000.000 idi ve sonraları 1.000.000 için kullanılmaya başlanmıştır.” (ETS, 2007: 346) açıklamasını yapmaktadır.

18. kork- bāliñlä- “korkmak, ürkmek”

UV 23-24: korkup ürüp bāliñläp tüü tüpläri yokaru turup “Korkup, ürüp tüyleri diken diken olup...” (İsi, 2019: 146).

İfade U II’de “...geriet er in Schrecken...” (1911: 29) şeklinde olup “korkup ürpermişti” anlamına gelmektedir. Ölmez, bu sözcüklerle ilişkili *ürk- belinle-* “korkmak, ürkmek”, *ürk-kork-* “korkmak, ürkmek”, *ürkit- belinlet-* “korkutmak, ürktürmek, endişelenmesine sebep olmak” ve *ürkmek belinlemek* “korkma, ürme, endişelenme” (2017: 300) örneklerine yer vermektedir. Sözcük, Divân’da *beling* ve *belingle-* (DLT Dizin, 2013: 82-83); Gabain’de *bāliñ ve bāliñlä-* (ETG, 2007: 267) “korku ve korkmak” anlamlarında görülür. Eş anlamlı sözcüklerden oluşan bu ikilemede *bāliñlä-* “paniklemek, dehşete düşmek” (EDPT 1972: 434) fiiline değinirsek, sözcük *bāliñ* isminden türemiştir. *bāliñ* “panik, terör” (1972: 434) anlamında olup **Alt.** ve **Tel.** *peñiñ* “hastalık” olarak yaşamaktadır. Sözcük, Oğuz grubundan **Tkm.** ve **Osm.** *beliñ* “korku, panik” olarak görülmektedir. Uygurcada *beliñ teg* olarak görülen sözcük, Hakaniye Türkçesinde *beliñ* “panik” olarak tanımlanır. Sözcük, Caferoğlu’nda *bāling* “korku” ve *bālinglämāk* “korkmak, ürkmek, korkudan titremek” (2011: 39) şeklindedir. Räsänän’de sözcük, “korkuya düşmek, uyanmak ve yukarı tırmanmak” anlamlarında **Uyg.** *bāliñ*; **Osm.** *bālin* ve **Otü.** *balıñla-* (VEWT, 1969: 69) olarak görülmektedir. Erdal’da sözcüğün *bāliñ+lä-* “endişe ve panik içinde hissetmek ve başlamak” (OTWF, 1991: 433) ve *bāliñ+lä-t-* “panik içine sokmak” (1991: 766) gibi türevleri söz konusudur. Sözcüğün son dönem Türk sözlükleri arasında önem taşıyan *Kâmûs-ı Türki’*de *belinlemek* “gözlerini açıp şaşkın şaşkın bakmak, şaşı kalmak ve uykudan sıçrayarak etrafa şaşkın şaşkın bakmak” (Petek, 2014: 64) anlamlarını taşıdığı görülmektedir.

19. korkınç ayınç “korku ve dehşet”

UV 176-178: ... ayığ yavız yollarka barguluk korkınç ayınç bolmaz “...Kötü yollara varmak gibi korku dolu olmaz.” (İsi, 2019: 166).

İfade U II’de “braucht nicht besorgt und befürchtet zu werden.” (1911: 39) karşılığında sahiptir. Ölmez, ikilemeyi “korku, endişe, kaygı” (2017: 274) anlamlarında *korkınç ayınç* olarak göstermektedir. Clauson (EDPT, 1972: 724) ikilemeyi oluşturan sözcüklerden *ayınç* kelimesini, *ayın-* eylemine götürüp kelimenin *korkınç ayınç* şeklinde kullanıldığından bahsetmektedir. Erdal (OTWF, 1991: 283) *ayın-* eyleminin *ayman-* fiili ile beraber kullanımının yanı sıra ön ünlülü biçimlerde *äyin-* ve *äymän-* şeklinde nöbetleştiklerini belirterek erken dönemlerde yaygın biçimlerin art ünlülü *ayın-* ve *ayman-*; geç dönemlerde ise *äyin-* ve *äymän-* olduğunu belirtmektedir. Andras Róna-Tas ve Árpád Berta (2011: 448) kelime için *ayın-* eyleminin *äyin-* biçimini göstererek bu fiilden türemiş *ayınç*, *äyinç* örneklerine yer vermiştir.

20. kök kalık “gökyüzü”

UV 138-139: kök kalikka okşatı arığ süzök y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip ... “Gökyüzüne benzer parlaklık ve saflıktaki mani boncuğu gibi...” (İsi, 2019: 162).

İfadeye U II’de “dem blauen Äther” (1911: 37) anlamı verilmiştir. İkileme Ölmez (2017: 274) ve Şen’de (2002: 168) *kök kalık* “gökyüzü” olarak geçer. Özönder, ikilemenin **Skr.** karşılığının *ākāśa* olduğunu belirtip ifadenin “gök, uzay, esir, üç aşamşkrta’dan biri” (Özönder 1998: 97) olduğunu ifade etmektedir. Ağca ikileme için “Köktürkçe ve Uygurcaya ait metinlerde “gök, sema” kavram alanını ifade etmek üzere kullanılan ifadelerden biri de *kö:k kalık* ikilemesidir. Türk runik harfli yazıtlar ile ilk İslamî çevreye ait Eski Türkçe metinlerde görülmeyen *kö:k kalık* ikilemesi, Eski Uygurcanın bilhassa Budist çevreye ait metinlerinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir.” (2015b: 215) açıklamasını yapmaktadır. İkilemeyi oluşturan *kök* sözcüğü hakkında Hamilton, *kö-“yukarda olmak”* (2011: 195) açıklamasını yapar. Clauson’da sözcüğün tarihî dönemlerdeki biçimi ve ikileme olarak kullanımları (EDPT, 1972: 708) söz konusudur. Räsänän’de sözcük (VEWT, 1969: 287) “gökyüzü, mavi” anlamlarında uzun ünlü ile *kök* biçiminde verilir. Clauson (1972: 620) *kalık* sözcüğünü *kalı-* “havalanmak, yükselmek” fiiline götürüp sözcüğün tarihî lehçelerdeki karşılıklarına yer vermiştir. Räsänän’de sözcüğün *kalık* “gök” (1969: 226) şeklinde yer aldığı görülür.

21. kurşatıl- kavzätıl- “çevrelenmek”

UV 7-9: kurşatılı kavzätılı t(ä)ñridäm vişaylıg mänjiläriğ k(a)ltı tapınça täğinür ärti “İlahî duyguların sarhoşluğu ile çevrelenip” (İsi, 2019, 144).

İkileme U II’de *kurşadılı kavşadılı* “umgeben (mit ihnen) vereint ...” (1911: 28) olarak geçer. İkileme Ölmez tarafından *kurşatılı kavzätılı* “çevrelenmek, kuşatılmak” (2017: 270) olarak okunur. Şen (2002: 178) ikilemeyi *kurşatıl- kavzätıl-* “kuşatıp çevrelenmek” olarak verir. İkilemeyi oluşturan sözcüklere bakıldığında *kavzätıl-* olarak okunan kelime Clauson’da *kavşatıl-~kavzätıl-* şeklindedir (EDPT, 1972: 589). İkilemeyi oluşturan *kurşatıl-* sözcüğü ise Clauson’da *kurşa-* fiiline gönderilir. Hakaniye ve Çağatay Türkçelerinde *kurşat-* sözcüğü (1972: 665) aynı anlamda “bağlamak” olarak görülür. Clauson’un belirttiği *kurşa-* fiiline gelince, sözcüğün “bağlamak” anlamında kullanıldığı ve Osmanlı Türkçesinde *kuşa-* şeklinde yaşadığı görülmektedir. Sözcük (1972: 665), Clauson tarafından *kur* “kemer, bağ” sözcüğü ile ilişkilendirilir. Bu açıdan her iki sözcüğün de “çevrelenmek, bağlanmak” anlamında olduğu görülür. Erdal (OTWF, 1991: 348) *kavzätıl-* “çevrelenmek” fiilinin *kavza-t-(ı)l-* biçiminden geldiğini ifade eder. Erdal, *kavza-* “çevrelemek” ve *kavzat-* “bir şeyi ya da kimseyi çevreletmek” (1991: 695) fiillerinin morfolojik açılımından hareketle, kelimenin *kapsa-* (1991: 774) biçimi ile EDPT’te gösterildiğini belirtmektedir. Erdal (1991: 422), ikilemeyi oluşturan *kurşatıl-* fiili için “çevrelemek, kuşatmak” anlamını vererek sözcüğün BT II ve *Maytrisimith’*te görüldüğünden bahseder. Erdal’a göre sözcük, *kur* “kemer” sözcüğü ile ilişkili olsa da Türkçede +şA- şeklinde bir yapım eki olmayışından bu görüş sağlam değildir. Erdal’ın önerdiği etimoloji *kur+uş+a->kurşa-* açılımıdır. Erdal sözcüğün +Xş ve +A- ekleri ile genişletilip türediğini düşünmektedir. Gabain *qawzad’ilmış* sözcüğünün “çevrelenmiş” anlamına geldiğini belirterek kelimenin *yâp+sa-t-îl->qawzad’îl->qawzadıl-* “çevrelenmek, kuşatmak” (HTS, 1938: 371) biçiminde morfolojik açılımını vermektedir.

22. küç küsün “güç ve kuvvet”

Dede Korkut

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt 9 Sayı 21 Nisan 2020 s. 15-38

UV 124-125: anın bo darniniñ küçi küsüni üzä bodimant nomluğ oronka tägginçä "...Bu dhāraṇī'nin gücü ve kuvveti üzerine en muzaffer yer olan Bodhimaṇḍa'ya ulaşınca..." (İsi, 2019: 160).

İfadeye U II'de "Kraft und Stärke" (1911: 36) karşılığı verilmiştir. Ölmez (2017: 276) ve Şen (2002: 182) ikilemeyi *küç küsün* "güç kuvvet" olarak vermektedir. Clauson (EDPT, 1972: 699) ikilemeyi oluşturan *küç* sözcüğünü çeşitli anlamlar içerisinde temelde soyut ya da fiziksel gücü anlatan bir isim olarak görür. Orhon Türkçesinden beri görülen bu sözcük, Oğuz Türkçesinde söz başı *k>g* ötümlüleşmesi ile *güç* biçimini almıştır. Uygur döneminde *küsün* kelimesi ile ikileme olarak kullanılan bu sözcük, Türk dilinin söz varlığı içerisinde kullanım sıklığı yüksek sözcüklerden biridir. Erdal *küsün* "güç, kuvvet" sözcüğünün *küç* sözcüğü ile eş anlamlı görüldüğünü belirttikten sonra eylemin *küsä-* fiilinden ortaya çıktığını ve Tezcan'ın önerdiği **küs* biçiminden gelişmesinin mümkün olmadığını dile getirir (OTWF, 1991: 305-306).

23. küsi tütsüg "tütsü"

UV 289-290: öni öni küsi tütsügläriğ tütüşüp ... "Farklı farklı tütsü çubuklarını tutuşturup" (İsi, 2019: 179).

küsi "tütsü çubuğu, tütsü" < 1. **Mo.** *küdji*. 2. **Skr.** *kuśa* : U II'de sözcük için *küji* (1911: 40) karşılığı verilir. Clauson'da sözcük *küji* "tütsü" olarak geçer. Terim, Moğolcada *küci* şeklindedir. İfade, Uygurcada *altun zıuran küji* "altın ve tütsü", *sarığ küji* "sarı tütsü", *yürün küji* ve *kara küji* "ak ve kara tütsü" (EDPT, 1972: 695) gibi örneklerde görülür. Gülensoy kelime için "*küdji* (Kow. 2619)~Uyg. *küji* "yakılınca koku veren nesne, günlük, öd ağacı, misk" <Moğ. *küdji*" (1974: 246) açıklamasını yaparak sözcüğün Moğolca olduğunu belirtir. Ayazlı AY VI'da sözcüğü *küji* olarak verip kelimenin "buhur, tütsü" anlamında **Skr.** *kuśa* içiminden alındığını belirtir (2012: 325). Ünal, kelime için "Türkçe söz başı *ž* sesinin Moğolcada *ǰ* ile karşılanması konusuna gelirse, bunun açıklaması kolaydır. Moğolcada *ž* sesine en yakın ses *ǰ* dir. Hatta kelime içinde Türkçe *ž* sesinin Moğolcaya *ǰ* olarak girdiği iki kelime de bilinmektedir: ET *küzi* "tütsü" > Mo. *küji* "tütsü", ET *üzük* "hece, harf" > Mo. *üjüg* (~*üsüg*) "harf, yazı" (2014: 239) açıklamasına yaparak sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiğinden bahseder. Gülensoy (1974), Ayazlı (2012) ve Ünal'ın (2014) görüşleri incelendiğinde, sözcüğün Sanskritçe ya da başka bir dilden (Soğdca, Toharca gibi İrani diller üzerinden) Uygurcaya ve Uygurcadan da Moğolcaya aktarıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Budizme ait terimlerin genellikle Toharca ve Soğdca dillerden alındığı ve Moğol hâkimiyetiyle Uygurların Moğol devletinde kültür taşıyıcı konumunda olmaları sonucu, terimin Uygurca üzerinden Moğolcaya geçtiği dil ilişkileri bağlamında mümkün görünmektedir.

tütsüg "tütsü": Clauson (EDPT 1972: 461) *tütsüg* sözcüğünün Uygur imlasının *s/z* seslerini ayırt etmedeki belirsizliğinden dolayı, *tützüg* olarak da okunabileceğini belirtip kelimenin *tütüz-* fiilinden geldiğini belirtir. Clauson'a göre bu fiil (1972: 463), *tüte-* "tütsülemek" fiilinden gelip Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde bu biçimde görülmektedir. *tüte-* fiilinin "sigara dumanı yaymak ve tütürmek" anlamına geldiğini belirten Clauson (1972: 452), sözcüğün *tüt-* olarak da görüldüğünü ifade etmektedir. Clauson *tütsüg* sözcüğünün Oğuz grubu dillerinden **Osm.** *tütsü* "tütsü" ve **Tkm.** *tüssü* "sigara" biçiminde kullanıldığını belirtir. Sözcük, tarihî lehçelerde *tütsüg*, *tütsi* ve *dütsi* biçimindedir. Erdal sözcüğü (OTWF, 1991: 251) *tützük* biçiminde verip kelimenin *tütz-*

ük biçiminden geldiğini belirtir. Bu sözcük, *tüt-üz-* biçiminden türeyerek kullanılmıştır. Erdal ve Clauson'un işaret ettiği *tüt-* fiili, Hamilton'da "tütmek, duman çıkarmak" (2011: 228) anlamındadır. Gabain "Türkçede bazı ünsüz yığılmaları mümkündür, diğerleri, telaffuzu konuşucuya güç geldiğinden, hemen değişikliğe uğrarlar. Bu durumda bir ünsüz kaybolabilir; göçüşme yahut diğer değişiklikler meydana gelir." (ETG, 2007: 41) açıklamasıyla *tütsüg* sözcüğünü *ünsüz yığılması* başlığı içerisinde değerlendirip kelimenin *z/s* değişimi yaşadığını *tützük>tütsük* "tütsü, buhur değneği" belirtmektedir. Räsānān'de *tüt-* "rauchen" (VEWT, 1969: 507) fiilinden türemiş *tütsük*, *tütsü*, *tütün*, *tütüm*, *tüssü*, *tütüş* gibi kelimelere yer verilmiştir.

24. mājilīg tonālīg "mutlu ve cesur"

UV 269-270: mājilīg tonālīg bolur "Mutlu ve cesur olur." (İsi, 2019: 177).

İfadeye U II'de "glücklich und machtvoll wird er werden" (1911: 45-46) karşılığı verilmiştir. Her iki ifadede de isimden sıfat yapan +lXg ekiyle oluşmuştur. Bu biçim, *uluğ<ul+luğ*, *atlıg<āt+lıg* sözcüklerinde olduğu gibi sıfat görevinde kullanılmaktadır. Doğu Türkçesi içerisinde +lXg biçimiyle görülen bu yapı, Batı Türkçesinde söz içi ve sonu /g, /ğ/ seslerinin düşüşü ile, kendinden önceki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması ile bilinmektedir. Aslında /g/, /ğ/ seslerinin yuvarlaklaştırma gibi bir işleve sahip olmadığı ve bu seslerin /w/>/v/>/ø/ üzerinden sıfırlanarak düz ünlüleri yuvarlaklaştırması *arığ>aruw>aru*, *bilig>bilüw>bilü* gibi örnekler yoluyla Batı Türkçesinde görülmektedir. Cümlede yer alan ikilemeyi Ölmez (2017: 277) *meñi toña* "sevinç ve güç" ve Şen (2002: 193) *meñi toña* "saadet" olarak açıklar. Clauson (EDPT, 1972: 522) *tonālīg* sözcüğünü hapaks olarak gösterip *toña* sözcüğüne gönderir. Clauson (1972: 515) sözcüğün art ünlü ile *toña* ya da *tuña* olduğunu belirtip okunuşta belirsizliğin olduğunu belirtmektedir. Sözcük, Kaşgarlı'nın ifadeleriyle temelde "kaplan" anlamına gelmektedir. Ancak, sözcüğün sahip olduğu bu anlamı U I ve IV'de tanımlayamayız. Sözcük, zamanla "kahraman, savaşçı" anlamlarında "güç ve kuvvet"e sahip kişiler için sıfat görevinde kullanılmıştır. U IV'de *toña* sözcüğü (1931: 281) "kahraman, yiğit" olarak anlamlandırılıp kelimenin U II özelinde "pars" olduğu belirtilse de metafor olarak "güçlü, kuvvetli" anlamlarını yansıttığı görülmektedir.

25. onçsuz sārīnçsīz "dayanılmaz ve katlanılmaz"

UV 67-68: uluğ törlüg onçsuz sārīnçsīz ämgäklārig tāgingülük bolsar "Böylesine büyük dayanılmaz acılar içerisine girerse," (İsi, 2019: 151).

İfade U II'de "unangenehmen (?), unerträglichen Leiden" (1911: 32) olarak geçip "dayanılmaz acılar" anlamına gelmektedir. Şen ikilemeyi *unçsuz serinçsīz* "katlanılmaz, can sıkıcı" (2002: 320) olarak vermektedir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *onçsuz*, EDPT'de (1972: 174) hapaks olarak verilip *onç* kelimesine götürülür. Clauson, eğer *onç* transkripsiyonu doğruysa sözcüğün *unç* okunamayacağını belirtir. *sārīnçsīz* sözcüğü ise (1972: 854), aynı şekilde hapaks olarak verilmektedir. Divān'da sözcüğün kökünü teşkil eden *serin-* "sabretmek" (DLT Dizin, 2013: 507) karşılığını görürüz. Sözcüğün morfolojik açılımı ile ilgili en yetkin açıklama, Erdal tarafından yapılmıştır. Erdal (OTWF, 1991: 352-354), *serin-* "sabretmek, dayanmak" fiili üzerine -(X)nçsXz ekinin gelerek kelimenin oluştuğunu belirtmektedir. Erdal'a göre bu ek, -(X)nç fiilden isim yapan ek ile yoksunluk eki +sXz ekinin birleşiminden meydana gelmiştir. Erdal, *kötrünçsüz*, *sārīnçsīz* ve *onçsuz* sözcüklerinin "dayanılmaz" anlamlarının bu ekten geldiğini belirtmektedir.

26. ož- kutrul- "kurtulmak"

UV 235-236: ağır igtin ymä ožmakı kutrulmakı bolur "Ağır hastalıktan da kurtulması gerçekleşir." (İsi, 2019: 173).

İfadeye U II' de "erlöst und befreit werden" (1911: 43) karşılığı verilmiştir. Ölmez (2017: 280) ikilemeyi *oz- kutrul-* "kurtulmak, uzaklaşmak" ve Şen (2002: 209) *oz- kutrul-* "kurtulmak" olarak verir. Clauson ikilemeyi oluşturan *oz-* sözcüğünü "kaçmak, kurtulmak" olarak verip *kutrul-* sözcüğü ile ikileme olarak kullanıldığından bahseder. Divân' da sözcüğü "başkasını geçmek" (DLT Dizin, 2013: 448) anlamında görürüz. Erdal (OTWF, 1991: 751) sözcüğün *oz-Kur-* "kurtarmak" biçimine değinerek kelimenin Runik ve Arap harfli yazıtlarda görülmediğini Mani metinlerinde tanıklandığını belirtmektedir. Clauson' da *kutrul-* sözcüğü ise, **kurt-* (1972: 605) fiiline götürülüp sözcüğün *kurtğar-* "kurtarmak" anlamında sahip olduğu türevler gösterilmiştir. Erdal sözcüğün *ku-tr-ul-* "kurtarmak, kurtuluşa ermek" (1991: 667) biçiminde olduğunu belirterek *kutul-* biçiminin varlığından da bahsetmektedir. Erdal bu yapılar dışında *kutğar-* "kurtarmak" fiiline de değinerek kelimenin *qurtğar-*, *qurtqar-*, *qutqar-* (1991: 735) biçiminde varyasyonlara sahip olduğunu belirtmektedir.

27. ö- sakın- "düşünmek"

UV 286-287: anta basa bo darnini ögülük sakınguluk ol "Ondan sonra bu dhārañı yi düşünmelidir." (İsi, 2019: 178).

Ölmez ikilemeyi *ö- sakın-* "düşünmek, dikkate almak ve düşünüp taşınmak" (2017: 280) ve Şen *ö- sakın-* "düşünmek" (2002: 210) olarak gösterir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *sakın-* eylemi, Clauson' da *sa:k-* eylemine götürülerek ifadenin temelde "düşünmek" anlamında zamanla "bir şeyi mantıklı şekilde tasavvur etmek" anlamına geldiği gösterilmiştir (EDPT, 1972: 812).

28. örtüg tıdığ "engel"

UV 77-78: örtüg tıdığlarığ alku ämgäklig tuğumlarığ buždaçı artatdaçı "Günahları, acıları ve tüm acılı doğumları sona erdirecek ve saflaştırarak" (İsi, 2019: 154).

Bu ikileme, yakın eş anlamlı kelimelerden oluşmaktadır. Clauson (EDPT, 1972: 211) *örtüg* sözcüğünün *ört-* fiilinden geldiğini belirtip kelimenin temelde "kaplamak, örtmek" anlamını taşıdığını ifade etmektedir. Uygurcada sözcüğün "örtü" anlamının yanı sıra "günah" anlamı da söz konusudur. Divân' da sözcüğün "bir şeyin örtüsü, eğer örtüsü" (DLT Dizin 2013: 465) anlamları görülüp kelimenin *ört-* "örtmek" (2013: 465) fiiline gittiği görülmektedir. Erdal sözcüğün *ört-* (OTWF, 1991: 173) fiilinden geldiğini belirtir. *tıdığ* sözcüğü ise, Clauson' a göre (1972: 452) *tıd-* "engel olmak" fiilinden gelip "engel, mani" anlamlarını taşımaktadır. Clauson sözcüğün U II dışındaki kullanımlarını verip sözcüğün Karahanlı Türkçesinde de görüldüğünü belirtmektedir. Divân' da sözcüğün *tıdh-* "geri koymak, engel olmak" (DLT Dizin 2013: 612-613) fiilinden türeyen *tıdış* "engellik, engel oluş", *tıdhüğ* "bir şeyden alıkoyma, men' etmek", *tıdhul-* "kaçınmak, çekinmek; alıkoymak, engel olmak", *tıdhun-* "kaçınmak; esirgemek", *tıdhuş-* "engel olmakta, alıkoymakta yarış etmek" gibi örnekleri söz konusudur. Bu doğrultuda Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişin bilinen *d>δ>y* gelişimini gösteren örnek olarak *tıy-* (DLT Dizin, 2013: 619) örneği de Divan' da yer almaktadır.

29. tapıg uduğ "hizmet, ibadet"

UV 300: tapıg uduğluğ bulıt üzä tapınmış bolur (İsi, 2019: 180).

Ölmez ikilemeyi *tapıg uduğ* "saygı, hürmet, hizmet" ve Şen *tapıg uduğ* "saygı, hürmet, hizmet" (2002: 288) olarak gösterir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *tapıg* ifadesi, "hizmet etmek" anlamalı *tap-* eylemine götürülür. Bu sözcük, dudak çekimi ile Eski Uygur Türkçesinde *tapag* şekli ile de görülür (EDPT 1972: 437). Aynı şekilde *uduğ* sözcüğü, "itaat etme, saygıyla hizmet etme" anlamalı *u:d-* eylemine götürülür (1972: 47).

30. tapınmak udunmak "ibadet etme, tapma"

UV 188-189: ayakmak ağırlamak tapınmak udunmak kılıp "Saygı gösterme, ağırlama, hizmet etme ve tapınma gerçekleştirip" (İsi, 2019: 167).

Ölmez ikilemeyi *tapınmak udunmak* "hürmet gösterme, hizmet etme" (2017: 288) olarak gösterir. İkilemeyi oluşturan *tapınmak* ve *udunmak* sözcükleri *tap-* ve *ud-* eylemlerinin edilgen biçimidir.

31. terin kuvrağ "cemaat, topluluk"

UV 35-36: inçip t(ä)ñri kızlarıñ kuvrağ üzä "...öylece Tanrı Kızlarının olduğu topluluk üzerine..." (İsi, 2019: 147).

Bu tamlama U II'de "Begleitung und Schar" (1911: 30) olarak verilip "kalabalıkla, toplulukla" anlamına sahiptir. İkileme Ölmez tarafından *terin kuvrağ* "topluluk, (Budist) cemaat" (2017: 290) olarak verilir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *terin*, Clauson'da *té:r-* "toplamak, bir araya getirmek" (EDPT, 1972: 551) fiiline götürülür. Sözcük ikileme olarak *terin kuvrağ* "dinî bir topluluk" anlamında kullanılır. Ayrıca, Mani metinlerinde *üküş terin kuvrağ* "birçok dinî topluluk" şeklindedir. Budist metinlerde de kullanılan bu ikileme, Eski Uygur Türkçesi döneminden sonra görülmez. *kuvrağ* ifadesi, Clauson'da *kuvra-* "toplamak, bir araya getirmek" eylemine götürülür. Sözcük genellikle *Skr. samgha* "manastır topluluğu" ifadesine karşılık gelmektedir. Bu sözcük genellikle *terin* ve *bursañ* ifadeleriyle ikileme olarak kullanılmaktadır. İfadenin ayrıca, Budist bir terim olarak Moğolcaya *kuvarağ* olarak geçtiği görülmektedir (EDPT, 1972: 585).

32. tid- kod- "bırakmak, vazgeçmek"

UV 232-234: birök uluğ ig kām üzä tutulup otaçılar üzä adırtlanıp tidmiş kodmuş "Şayet büyük bir hastalığa yakalanıp doktorlardan ayrı bırakılıp ayrılmışsa" (İsi, 2019: 173).

Clauson'a göre (1972: 452) *tid-* "engel olmak" fiilinden gelip "engel, mani" anlamlarını taşımaktadır. Clauson sözcüğün U II dışındaki kullanımlarını verip sözcüğün Karahanlı Türkçesinde de görüldüğünü belirtmektedir. Divân'da sözcüğün *tidh-* "geri koymak, engel olmak" (DLT Dizin, 2013: 612-613) fiilinden türeyen *tidüş* "engellik, engel oluş", *tidhuğ* "bir şeyden alıkoyma, men' etmek", *tidhil-* "kaçınmak, çekinmek; alıkoymak, engel olmak", *tidhın-* "kaçınmak; esirgemek", *tidhuş-* "engel olmakta, alıkoymakta yarış etmek" gibi örnekleri söz konusudur. Bu doğrultuda Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişin bilinen *d>δ>y* gelişimini gösteren örnek olarak *tıy-* (DLT Dizin, 2013: 619) örneği de Divan'da yer almaktadır.

33. toga täglük "kör ve hastalıklı"

UV 47-48: toga täglük ymä bolğay tep “Kör ve hastalıklı olacaktır.” (İsi, 2019: 149).

U II’de “der Krankheit unterworfen auch sein” (1911: 29) olarak gördüğümüz ifade, “kör ve hasta olacak” anlamına gelmektedir. Ölmez ikilemeyi *toga teglök* “hasta ve kör, sakat” (2017: 292) ve Şen *toga teklük* “kör, âmâ” (2002: 288) olarak vermektedir. İkilemeyi oluşturan *toga* sözcüğü “hastalık, sakatlık, kör, iç ağırlığı” (Caferoğlu, 2011: 243), (DLT Dizin 2013: 631) şeklindedir. Clauson’da sözcük (EDPT, 1972: 466), *toğa* “hastalık” anlamındadır. *tuğa teklük* “kör doğma” ifadesinde, *tuğa* sözcüğü ile karıştırılmaması gereken *toğa* sözcüğü Budist metinlerle beraber Hakaniye Türkçesinde *ig toğa* “hastalık” anlamlarında kullanılmaktadır. *täglük* sözcüğü ise, “kör” (2011: 231) anlamında Uygur döneminde *teglük teg* “kör bir adam gibi” ve *közsüz teglük* “kör” örneklerinde tanıklanmaktadır. Budist metinlerde *tuğa teglük* “kör” olarak görülen ikileme, çeşitli kullanımlar içerisinde tanıklanır. Ayrıca, Kıpçak döneminde *teglük* sözcüğü *tewlük~töwlük* (1972: 480-481) şeklindedir. İkileme, Maytrisimit’te *ög karınta toga teglük tog-* “anne karnında kör doğmak” ve *toga teglük kişi* “kör kişi” (Tekin, 1976: 479) örneklerinde tanıklanır.

34. ulı- sığta- “feryat figan etmek” (31/1)

UV 31-33: ulıyı sığtayu t(ä)ñrilär eligi hormuzta t(ä)ñrikä inçä tep sözläti “Ağlayıp sızlayarak Tanrılar Hükümdarı Indra’ya şöyle dedi:” (İsi, 2019: 147).

İkileme U II’de “.. unter Jammern und Schluchzen” (1911: 30) şeklinde “ağlayıp feryat ederek” anlamına gelmektedir. Ölmez, ikilemeyi *ulı-sığta-* “inlemek, ağlamak, feryat etmek” (2017: 297) olarak verir. İkilemeyi oluşturan *ulı-* sözcüğü temelde insan ve diğer canlıların çıkardıkları ses, ulumak olarak Clauson (EDPT, 1972: 127) tarafından belirtilir. Sözcük Uygur döneminde *sığta-* fiili ile ikileme olarak kullanılmaktadır. Tarihî dönemlerde *ulı-~ulu-* şeklinde görülen fiil, Divân’da *böri ulıdı* “kurt uludu” (DLT Dizin, 2013: 690) olarak tanıklanır. Erdal (OTWF, 1991: 572) sözcüğün *ulı-ş-* “birlikte ulumak” biçimini Altun Yaruk’tan tanıklayarak sözcüğün ikileme olarak *sığta-ş-* fiili ile de kullanıldığını belirtir. İkilemeyi oluşturan *sığta-* fiili ise, Erdal’a göre *sıgit+a->sığta-* (1991: 572) yapısından oluşmaktadır.

35. umuğ inağ “ümit ve çare”

UV 71-72: burkantın öñi umuğ inağ boltaçı kim ärsär yok “Buda’dan başka umut yoktur” (İsi, 2019: 152).

Ölmez ikilemeyi *umuğ inağ* “umut, sığınak” (2017: 298) ve Şen *umuğ inağ* “umut, dayanak” (2002: 319) olarak gösterir. İkilemeyi oluşturan sözcüklerden *umuğ* ifadesi, erken dönemlerde “bir nesneyi arzulamak” anlamlı *um-* eylemine götürülür. İfade sonradan *umuğ inağ* ikilemesiyle “arzu edilen, sığınılan şey” anlamına gelişmiştir (EDPT, 1972: 157). *inağ* ifadesi ise *ina-* eyleminden türemiştir. İfade, Moğolcadan “yakın arkadaş, sırdaş” anlamından gelişmiştir (1972: 182).

36. viyakrit alkış kıl- “kehanette bulunmak”

UV 184-185: ançulayu kälmişlär üzä viyakrit <alkış> kılılmış tep “Öylece gelmişler üzerine kehanet kılıp” (İsi, 2019: 167).

Terim, *vyakrit alkış* "dua, alınyazısı" şeklinde **Skr.** *vyakrti* ve **Çin.** 受記 "shòu jì", 受決 "shòu jué", 受別 "shòu bié" (SH, 1937: 252) şeklinde karşılıklara sahiptir. Genel görüşe göre, *vyākaraṇa* ya da *vyākrti* aydınlanmaya ulaşacağını bilerek Buda varlığında *prañidhāna* ilan etmek zorundadır. Bu "kehanet" *vyākaraṇa* ya da *vyākrti* olarak adlandırılır. Tibetçede bu *luñ-bstan-pa* "kehanet, tahmin" anlamlarına gelmektedir (Dayal, 1932: 67). Sözcük, Eraslan tarafından **Skr.** *vyākrti* olarak "kehanet" (2012: 619) anlamında verilmiştir. İfade, U II' de "So-Gekommenen (*Tathagatas*) prophezeit worden" (1911: 39) olarak yer alır. Eski Uygur Türkçesinde *viyakrit* "kehanet" ifadesinin genellikle *alkış* sözcüğü ile ikileme olarak kullanımı söz konusudur. *viyakrit* sözcüğü Müller tarafından "Kowalewski'nin Moğolca Sözlüğünde belirttiği gibi, *vyākaraṇa* şeklinde değil, sözcüğün *vivanggirit* olarak Moğolcada orijinal biçimde okunduğu" (1911: 39) şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıdan sözcüğün yabancı bir dilden Türkçeye adapte olduğu görülmektedir. Ayrıca, sözcük, BT I' de *vyakit* < **Skr.** *vyākrti* "kehanet" (1971: 68) olarak geçer. BT III' de *viyakrit* biçimi dışında bir de *viraykit* metatezli biçimi de **Skr.** *vyākri* "kehanet" kelimesinden gelmektedir (1974: 76).

37. y(a)rutmak yaltritmak "parlama"

UV 281-282: ymä yertinçüg y(a)rutmak yaltritmakıg kılmakı bolur "Işıklar gibi parlayacaklardır." (İsi, 2019: 178).

Ölmez ikilemeyi *yarut- yaltrit-* "parlatmak, aydınlatmak" (2017: 303) ve Şen *yarut- yaltrit-* "ıştırmak, aydınlatmak" (2002: 346) olarak okur. Her iki sözcük de, "parlamak, aydınlatmak" anlamlı *yaru-* ve *yaltri-* eylemlerinden genişletilmiştir.

38. yaruk yaşuk "parlak ve aydınlık"

UV 139: y(a)ruk yaşuk mani monçuk ärdini inçip "Parlak ve aydınlık mani boncuğu gibi" (İsi, 2019: 162).

İkilme görevindeki bu sözcükler, Atay (2006: 24-25) tarafından "Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri" adlı yazıda **ya-* "parlamak" kökünden türemiş olarak gösterilmiştir. Atay tarafından **ya-* "parlamak" fiiline götürülen bu ifadeler, ortak bir kökten türedikleri için *iştikaklı ikileme* olarak değerlendirilebilir. Aynı kökten türemiş ikilemelerin bir arada kullanılması durumu *iştikaklı İkilme* başlığı altında Bozok (2012) ve Ağca (2015) tarafından işlenmiştir. Ağca, *iştikaklı ikilemeler* için "Aynı kökten türemiş iki sözcüğün bir arada kullanıldığı, dilbiliminde figura etymologica olarak adlandırılan aynı kökten çıkmış sıralı sözler, aynı zamanda sözcüklerin etimolojik izahları için de ipuçları barındırmaktadır. Aynı kökten gelen iki sözcüğün farklı morfeimlerle teşkil bulunduğu bu tür söz dizgesel yapılar, tıpkı diğer ikileme türleri gibi tek bir nesneye ya da kavrama işaret ettiği için ikilemeler bağlamında değerlendirilebilir" (2015a: 18) açıklamasını yaparak terimin ifade ettiği dilbilimsel değeri ortaya koymuştur. Bu doğrultuda **ya-* "parlamak" fiilinden türemiş *y(ar)uk yaşuk* "parlak, ışıltılı" ve *yaltri- yaşu-* "parlamak, ışıldamak" ifadeleri *iştikaklı ikilemeler* olarak görünmektedir.

39. yanmaksız ävrilmäksiz "geri dönülmez"

UV 185-187: üzäliksiz köni tüz tuymak burkan kutıntın yanmaksız ävrilmäksiz ärtür "Kesintisiz, Doğru Kavramak" adlı Buda saadeti gerçekleşmeden yanı" Mükemmel Aydınlanma" olmadan dönmeyeceklerdir." (İsi, 2019: 187).

İfadeye U II'de "nicht Wankender und nicht Weichender" (1911: 40) karşılığı verilmiştir. Şen ikilemeyi *yan- evril-* "dönmek, geri çekilmek" (2002: 341) ve Ölmez *yan- evril-* "dönmek, dönüp gelmek; geri çekilmek" (2017: 302) olarak verir. Clauson (EDPT, 1972: 942) ikilemeyi oluşturan *yan-* "geri dönmek" sözcüğü hakkında değerlendirmelerde bulunarak sözcüğün tarihî ve modern lehçelerdeki karşılıklarına yer vermiştir. Divân'da sözcük *yan-* şeklinde "dönmek, döndürmek, korkutmak, tehdit etmek; kusmak, yanmak" (DLT Dizin, 2013: 740) anlamlarındadır. Divân'da eş sesli *yan-* fiillerinin tek maddede toplandığı görülmektedir. Clauson'da *ävirmäksiz* sözcüğü ise *evir-* "döndürmek, çevirmek" fiiline götürülür. Wilkens (BT XXI/2001: 173) *ävirl-* sözcüğü için "gelişmek, çıkmak, oluşmak" anlamını verip sözcüğün bu anlamda, Budist bir terim olarak kapsamlı örneklere sahip olduğunu belirtmektedir.

40. *yañ osuğ "tür, biçim"*

UV 202-204: bo darniniñ inçkä yañı osuğı birlä kılğuluk çökä yañın "bu dhārañı'yi koruma ve tutma adına bunun ince ayrıntılarıyla beraber verip diz çökme yöntemlerini..." (İsi, 2019: 169).

osuğ sözcüğü (EDPT, 1972: 245), "bir şey için bir yol kullanma" anlamını taşımaktadır. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde görülen sözcük "tür, tarz" anlamındadır. Divân'da sözcüğün "bir nesnenin bir nesneye değişmesi; bir nesnenin bir nesne ile karşılaştırılması" (DLT Dizin, 213: 443) anlamı söz konusudur. Divân'da sözcük, *bu iş osuğı mundağ* "bu işin değişmesi böyledir" (DLT Cilt I, 2013: 64) örneğinde görülmektedir. Eraslan (2012: 593) sözcüğün "tarz, usul" anlamına geldiğini belirtip kelimenin *osuğluğ* "...tabiatlı, ...mahiyetli" türevinin olduğuna da değinmektedir. Gabain vasıflık ve isim kategorisinde +l^{oğ} ekine değinirken bu biçimbirimin ilgili olduğu isim soylu kelimeyle birlikte vasıflık olarak vazife görebileceğini *at+lığ* "adlı", *osuğ+luğ* "gibi" ve *tāgim+lig* vb. "değerli, değer" (ETG 2007: 114) örnekleriyle göstermektedir. *yañ* sözcüğü ise, Clauson'a göre (1972: 940), **Çin.** *yang* "tür, model" kelimesinden alıntıdır. Sözcük, **Alt.** *yañ* ve **Tuv.** *çañ* şeklindedir. Kelime **Osm.** *yan* olarak görülür. Uygurcada "yol, tür" anlamında görülen kelime, Karahanlı Türkçesinde **Ar.** *markaz* sözcüğü ile karşılanıp "model, prototip, tür, tarz" anlamlarına gelir. Eraslan, kelimeyi Çince *yañ* "tarz, metot, şekil, örf; zaman ölçüsü" (2012: 620) anlamlarında verir. Gabain ise kelimeyi Çince'den getirip ifadenin "tarz, örf, ölçü" (2007: 308) anlamlarına geldiğini belirtir. Divân'da sözcüğün *yañğ* "bir şeyin merkezi; kalıbı" (DLT Dizin, 2013: 741) anlamında metinde "bu istenen şeyin biçimine göre yapılır ve ölçülür ona göre kesilir. Örneğin *börk yañğı* ifadesine "külâh kalıbı" denir. Bu, kâğıttan bir takım parçalar kesilir veya oyulur, yahut ta çamurdan ocak biçiminde bir şey yapılır, üzerine ipek kumaş ölçüleri kesilir. Her şeyin merkezi, kalıbı da böyledir." (DLT Cilt III, 2013: 361) açıklaması söz konusudur.

41. *şireşti bayagut "zengin ve soylular"*

UV 120-122: şireşti bayagutlar uğuşınta tuğmakı bolur "Zengin ve soylular sınıfında doğması gerçekleşir." (İsi, 2019: 160).

U II'de sözcüğe "Śresthī und *Begüerter-Geschlecht" (1911: 36) karşılığı verilmiştir. Burada **Skr.** *śresthī* ve **Uyg.** *bayagut* kelimeleri eş anlamlılık dairesinde "zengin, soylu" anlamına gelmektedir. Budist toplumda maddi zenginliğe sahip kişiler, Sanskritçe *śresthī* terimiyle bugünün kapitalistlerinden ayrılır. Budizm dışında bu terim,

birinin gerçekten ihtiyacı olduğu şeyin ötesinde maddi zenginliklere sahip olması olarak “zengin kimse” anlamına gelmektedir. Budizm açısından *śreŝthī*, toplumun tümünün refahı için ortak çabada bulunan kişiler olarak bilinir (Swearer, 1989: 172). İsi (2019) metinde geçen *şireŝti bayagut* ifadesinin Budizm içerisinde manastırlara maddi destek sunan ve zamanla Hint toplumu içerisinde ayrıcalık kazanan “zengin tüccar” sınıfına ait Budist bir terim olduğunu ifade etmektedir. İsi, ayrıca bu ifadenin Eski Uygur Türkçesine ait Tantrik metinlerde görüldüğünü BT VIII ve *Uşñıŝa Vijayā Dhārañi Sūtra* yoluyla göstermektedir (2019: 409).

Clauson *bayagut* sözcüğünün (EDPT, 1972: 385) *baya-* fiilinden geldiğini belirtir. Fiili oluşturan *bay* kelimesi “zengin tüccar” anlamına gelmektedir. Terim, **Skr.** *śreŝthī* ifadesine karşılık gelmektedir. Clauson’un önerdiği etimolojiye gelince kelimeyi oluşturan biçimleri açıklaması yönünden eksik bir değerlendirmedir. Tekin (1976: 329), *baŝağut* “sevilen, başta gelen” sözcüğünü *baŝ+a-gu+t* biçiminde ayırarak *bayagut* kelimesinin de bu şekilde *bay+a-gu+t* şeklinde ayrılacağını belirtmektedir. Ően (2007: 74), *uzagut* “usta, zanaatkâr, esnaf” kelimesini açıklarken Őinasi Tekin’in *Maytrisimith’te* *baŝağut* sözcüğü üzerine önerdiği formülü, *uzagut* <*uz+a-gu+t* kelimesine uyarlayarak Türkçede *bay bayagut*, *alp alpagut* gibi ikileme niteliğindeki koşutlukların böyle ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Bu görüşte olan isimlerden hareketle, Clauson’un *baya-* olarak verdiği fiil üzerine gelen ek *-gU+t* şeklinde görünmektedir. Bu durumu, sözcüğün kökenine dair birinci görüş olarak değerlendirmek yerine olacaktır. İkinci görüş olarak Erdal’ın verdiği *+AgUt* topluluk ekini değerlendirebiliriz. Bu biçim (OTWF, 1991: 80-81), *+AgU* topluluk eki üzerine Moğolca ve Soğdca yaygın olan *+(X)t* çokluk ekinin gelmesinden oluşmuştur. Erdal ekin hiçbir şekilde topluluk belirtmediğini ve bu biçimbirimin donmuş kombinasyon olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan *bay+agu+t* ifadesinin donmuş eklerden oluştuğunu belirterek ifade üzerine gelen *+lAr* çokluk ekinin burada “topluluk ve sayıca çokluk” belirtmek üzere ek yığılması oluşturduğunu belirtebiliriz.

2.2.2. İştikaklı İkilemeler

Aynı kökten türemiş ikilemelerin bir arada kullanılması durumu *iştikaklı İkileme* başlığı altında Bozok (2012) ve Ağca (2015) tarafından işlenmiştir. Ağca, *iştikaklı ikilemeler* için “Aynı kökten türemiş iki sözcüğün bir arada kullanıldığı, dilbiliminde figura etymologica olarak adlandırılan aynı kökten çıkmış sıralı sözler, aynı zamanda sözcüklerin etimolojik izahları için de ipuçları barındırmaktadır. Aynı kökten gelen iki sözcüğün farklı morfeimlerle teşkil olunduğu bu tür söz dizgesel yapılar, tıpkı diğer ikileme türleri gibi tek bir nesneye ya da kavrama işaret ettiği için ikilemeler bağlamında değerlendirilebilir” (2015a: 18) açıklamasını yaparak terimin ifade ettiği dilbilimsel değeri ortaya koymuştur.

42. kü- küzät- “koruyup kolluyarak”

UV 193-194: küyü kü[žät]ü täginür m(ä)n “Koruyup kollamaya çalışacağım.” (İsi, 2019: 168).

İkilemeye U II’de “ihn zu schützen, und zu behüten” (1911: 40) karşılığı verilmiştir. Şen ikilemeyi *kü- küzet-* “kollamak, korumak” (2002: 181) olarak verir. Ağca (2015: 22) , *kü- küzet-* “kollamak, korumak” ikilemesinin eş anlamlı iki fiilin birleşiminden oluştuğunu belirtmektedir. Ağca, Eski Uygurcada diğer iştikaklı

ikilemelerin aynı kökten türedikleri bilgisi dâhilinde *kü-küzed-* ikilemesinin *kü-* "korumak" fiilinden türediğini ve fiilin *kü-z+ed-* şeklinde morfolojik açılıma sahip olduğunu belirtmektedir. Clauson (EDPT, 1972: 687) ikilemeyi oluşturan *kü-* "korumak" fiilinin Uygurcada ikileme olarak *közed-* fiili ile kullanıldığını genellikle *küyü közedü* olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Clauson, Kaşgarlı'nın *köz at-* (DLT Cilt II, 2013: 86) deyimini ile *küzet-* ifadesinin aynı olduğu görüşünü absürd görmektedir. Bizce, Kaşgarlı'nın sözcük ile ilgili belirttiği görüş, halk etimolojisinden başka bir şey değildir. Hamilton, "nöbet tutmak, beklemek" anlamında *kü-* diye bir fiil daha vardır; *-t-*, *-d-*, *-z-* ile türeyen ve aşağı yukarı benzer anlamları taşıyan *küt-*, *küd-*, *küdüz-* fiilleri de bundan türemiş olmalıdır." (2011: 96) açıklamasını yaparak *kü-* *küzät-* ikilemesinin aynı kökten türeyen sözcükler olarak bir arada kullanıldıklarından bahsetmiştir. Tekin ikileme için "korumak anlamına gelen ve varlığı başkaca ispat edilmeyen bir *kü-* düşünülebilir." (1976: 285) açıklamasını yapmaktadır. İkilemeyi oluşturan *küzätü* sözcüğünü *kü-z+ed-ü* olarak ayıran Tekin, "öteden beri *ködüg* "iş" şeklinde tespit edilmiş olan kelimeyi de bu *kü-* (*kö-?*) köküne bağlamak mümkün olabilir. <**kü-t-üg*. Bugünkü Türkçedeki *güt-* bununla ilgili olsa gerek." (1976: 285) diyerek ifadeyi oluşturan her iki sözcüğün de **kü-* fiilinden geldiğini belirtmektedir. Şirin (2015: 324), *küzedü* sözcüğünü *köz+ed-ü* biçiminde verip bu biçimin *közed-* eyleminin gerundiumlu biçimi olduğunu belirtmektedir. Şirin'e göre, *közed-* "gözetmek, korumak, himaye etmek" eylemi, *köz* "göz" adından isimden fiil yapan *+Ad-* ekinden türemiştir. Uygurcadan itibaren *közed-* ve *küzet-*; Karahanlıcadan itibaren hem *közet-* hem de metatezli biçimi *küdez-* biçimleriyle görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud bu eylemin *köz at-* "göz atmak" yapısından geldiğini belirterek Türk dili tarihinin ilk etimolojisi örneğini vermiştir.

Sonuç

Uygur Türklerinin Moğol Yüan hâkimiyeti altında Tibet Budizmine dayalı Tantrizim akımı doğrultusunda oluşturdukları *Uşñıša Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı metnin Eski Uygur Türkçesine dayalı versiyonundan hareketle incelenen ikileme yapıları ile ilgili ulaşılan sonuçlara bakıldığında, 14. yüzyılın ilk yarısına tanıklanan bu metinde 42 ikileme yapısının var olduğu anlaşılmıştır. Tespit edilen ikileme yapıları oluşum yönüyle yakın anlamlı ve aynı kökten türemiş iştikaklı ikileme türüyle temsil edilmiştir. Metinde yer alan ikileme yapılarının çoğunlukla eş anlamlı ifadelerden oluşu, Uygur döneminde sahip olunan dinî terminoloji anlayışından ileri gelmektedir. Retorik sanatı açısından ikilemelerin anlamı ve anlatımı pekiştirme, güçlendirme ve ilgi çekici kılma amaçları bir tarafa bırakıldığında, bu tür ikili yapıların sıklıkla kullanılmasının altında Budizm ve Manihaizm doğrultusunda Soğdca, Toharca ve Çince gibi yabancı dillerden alınan dinî terimlerin Türk dilinde yaygınlaştırılması yatmaktadır. Bu doğrultuda, metinde tespit edilen 42 ikileme yapısı içerisinde *şireşti bayagut*, *yaŋ osuğ*, *viyakrit alkış kıl*, *küsi tütsüg ve atlığ maŋallığ* ifadelerinin köken bakımından *Türkçe+yabancı dil* ya da *Yabancı dil+Türkçe* şeklinde bir arada kullanıldığı, devamında dilde Türkçe karşılığı vasıtasıyla yaygınlaştırılmak istendiği görülmektedir. Ancak bu ikileme yapıları içerisinde yalnızca *kolti nayut* çiftini oluşturan her iki sözcüğün de yabancı bir dilden doğrudan Türkçeye aktarılması, dinî terminoloji açısından Türk dilinin bu ifadelere karşılık veremediği sonucunu doğurmaktadır.

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi.
And.	Anadolu Ağızları.

Ar.	Arapça.
Çin.	Çince.
Kıp.	Kıpçak Türkçesi.
Mo.	Moğolca.
Osm.	Osmanlı Türkçesi.
Otü.	Orta Türkçe.
Skr.	Sanskritçe.
Tel.	Teleüt Türkçesi.
Tkm.	Türkmen Türkçesi.
Tuv.	Tuva Türkçesi.
U	Uigurische Fragment.
Uyg.	Uyurca.
vb.	ve benzeri.
vd.	ve diğçerleri.

Kaynaklar

- Ağca, F. (2015a). Eski Uyurca İştikaklı İkilemeler Üzerine. Ed. Bülent Gül. *Alkış Bitiği* Kemal Eraslan Armağanı içinde (17-30). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ağca, F. (2015b). Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine. *Türkbilig*, 2015/30. 201-221.
- Aksan, D. (2011). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. [ETS]
- Atalay, B. (2013). Kâşgarlı Mahmud *Divanü Lûgat-it Türk (Cilt I-II-III)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [DLT]
- Atalay, B. (2013). Kâşgarlı Mahmud *Divanü Lûgat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, A. (2006). Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri. *Bellekten*. 11. 7-28.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AY VI]
- Bang, W. ve Gabain, A. v. (1930). *Türkische Turfan Texte III*. Berlin: Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co. [TT III]
- Bozok, E. (2018). Eski Uyur Türkçesinde arıg turug, arıg silig ve arıg süzük İkilemeleri Üzerine. *Türkbilig*, 2018/36: 41-46.
- Böler, T. (2010). Caştanı Bey Hikâyesindeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 42(2010-1), 33-60.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uyur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Castro, A. S. (2015). Mantric Scriptures (Dhâraṇîs) in the Sötö Zen Buddhist tradition. Seminar by Aigo Seiga Castro at Centro Zen Firenze Shinnyo-ji (Florence, Italy). 28th March 2015. 1-17.
- Chandra, L. (1980). Comparative Iconography of the Goddess Uşnîşavijayâ. *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae*. C. 34. S 1/3. 125-137.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. [EDPT]
- Dayal, H. (1932). *The Boddhisattova Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*. Hartford: Printed in Great Britain By Stephen Austin and Sons.
- Elverskog, J. (1997). *Uyur Buddhist Literature*. Silk Road Studies I. Brepols.

- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. [OTWF]
- Gabain, A.von (1938). *Briefe der Uigurische Hüen-Tsang's Biographie*. Berlin: SBAW.[HTS]
- Gabain, A.von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.[ETG]
- Gakkai, S. (2002). *Dictionary of Buddhism*. <https://www.nichirenlibrary.org/en/genel-ag-sayfasından> 16.11.2018-23.11.2018 tarihleri arasında erişildi.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar. *Türkoloji Dergisi*. C. 6/S. 1. 235-259.
- Hamiton, J.R. (2011). *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazai, G. ve Zieme, P. (1971). *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu"*. Berliner Turfantexte I. Berlin: Akademie Verlag.[BT I]
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İsi, H. (2018). Eski Uygur Türkçesinde "Kut Kıv" İkilemesinde Geçen "Kıv" Sözcüğünün Tarihî Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/15, 32-53.
- İsi, H. (2019). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşñiṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. [UV]
- İsi, H. (2019). Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geçen şireṣti bayagut İfadesi Üzerine *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 2019, 407-420.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. ve Wayman, A. (1978). *Introduction to the Buddhist Tantric Systems*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Me and Mine: Selected Essays of Bhikkhu Buddhādāsa. (1989). Ed. Donald K. Swearer. Albany: State University of New York.
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. [U II]
- Müller, F. W. K. (1931). *Uigurica IV*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. [U IV]
- Orzech, C., Sorensen, H. ve K. Payne, R. (2011). *Esoteric Buddhism and The Tantras In East Asia*. Leiden-Boston: Leiden.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerine. *Belleten* 65-2. 243-311.
- Özönder, S. B. (1998). *Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petek, E. (2014). 19. yy. Osmanlı Türkçesi Sözlüklerinden Kâmûs-ı Türki Üzerinde Art Zamanlı Diyalektolojik Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Räsänän, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.[VEWT]
- Róna-Tas, A. ve Berta, A. (2011). *West Old Turkic:Turkic Loanwords In Hungarian Part I: Introduction, Lexicon A-K*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1 a-agrig*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.[UW]

- Soothill, W. E. ve H., Lewis. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. [SH]
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*. Doktora Tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın.
- Tekin, Ş. (1976). *Maytrisimith Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-Sūtra. Berliner Turfan Texte III*. Berlin: Akademie Verlag. [BT III]
- Tezcan, S. (2001). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 271-323.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ünal, O. (2014). Bir Kez Daha Eski Türkçe Yaña~Yağan~Yagan “Fiil” Kelimesinin Etimolojisi Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Güz/2014. 229-249.
- Wilkens, J. (2001). *Die Drei Körper des Buddha (Trikāya)*. Berliner Turfan Texte XXI. Belgium: Brepols. [BT XXI]
- Yakup, A. ve Knüppel, M. (2007). *Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Zieme, P. (2018). Drei altuigurische Triratna-Vergleiche und ein Lobpreis. 27.11.2018 tarihinde academia.edu genel ağ adresinden erişildi: https://www.academia.edu/37264956/Drei_altuigurische_Triratna-Vergleiche_und_ein_Lobpreis.

